

CƏNUBİ XƏZƏR MEQA HÖVZƏSİNİN İFRAT DƏRİN SEYSMOMETRİYA MƏLUMATLARINA ƏSASƏN TEKTONİK-SEDİMENTASİYA MODELİ

P.Z.Məmmədov

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

CXMH – Alp - Himalay mütəhərrik zolağında yer qabığının böyük tektonik elementi və yüksək perspektivli neftli-qazlı hövzədir. Meqahövzə dəqiq tektonik mövqeyə malikdir. Cənubi Xəzər depressiyasının iki sentriklinallı qanadını- Kür çökəkliyini və Qərbi Türkmənistan çökəkliyini əhatə edir. Hər iki çökəklik genişlənərək və dərinləşərək CXH ilə birləşirlər. Meqahövzə B.Qafqaz, Kopetdağ, K.Qafqaz, Talış, Elburs və Aladağ-Benalud dağ silsilələri ilə müdudlanır. CXMH-nin geologiyasının və geofizikasının əsas problemi-onun yaranmasında mühüm rol oynamış dərin litosfer qatlarının quruluşu haqqında informasiyadır. Əvvəllər yüksək informativli seysmik üsul – ƏDÜ-ÜDN üsulu 6-8 saniyəlik yazı ilə 9-12 km dərinliyə qədər məlumat verirdi. Daha dərin qatlar haqqında məlumatın olmadığı halda onların quruluşu haqqında hipotetik fikirlər yürüdüldü. Interpretasiya zamanı geomaqnit və qravimetrik ölçmələrin, dayaz quyuların və ətrafdakı quruda açılmaların fraqmentar məlumatlarından istifadə olunurdu. Dənizdəki geostrukturların yaranması haqqında bəzi nəticələr birmənalı interpretasiya olunmayan potensial sahə üsullarının məlumatlarına və dayaz quyulardan çıxarılan kernlərə əsaslanırdı. Təbii ki, geoloji rekonstruksiyalar və struktur xəritələr çox sxematik, subyektiv və hipotetik xarakter daşıyırdılar. CXMH-nin yaranması və evolyusiyası haqqında mobilistik yozum aparmaq üçün litosferin kristallıq qabığı, Moho səthinin relyefi, baş vermiş dartılma və sıxılma prosesləri və litosfer plitələrinin toqquşması haqqında dəqiq məlumatlara ehtiyac var idi. Belə məlumatlar Xəzər dənizində aparılmış ifrat dərin ÜDN üsulu ilə alınmış 16-20 saniyəlik yazı davamiyyətli vaxt kəsilişlərinin interpretasiyası nəticəsində alındı. İD-ÜDN məlumatlarına əsasən çox qalın (25-30km) çöküntü qatında müxtəlif yaşlı seysmostratiqrafik sedimentasiya kompleksləri (SSK) ayrıldı (Məmmədov, 1992, 2009).

Seysmik kəsilişlərdə hövzənin təkamülü haqqında məlumat verən regional uyğunsuzluq səthləri izlənilir. Bu kəsilişlərdə həm də konsolidə olunmuş qabığın (KQ) tavanı və dabanı izlənilir. C-Ş istiqamətindəki profillərin kəsilişlərində Cənubi Xəzərin nazik konsolidə olunmuş qabığı Orta Xəzərin çox qalın kontinental tipli qabığı altına enməsi görünür. Konsolidə olunmuş qabıq üzərində Abşeron astanasında deformasiya olunmuş mezozoy-paleogen qatlarının qabarması müşahidə olunur. Belə strukturlar subduksiya edən plitələr üzərində akkresiya prizmalarına məxsusdur. Cənubi Xəzərin konsolidə olunmuş qabığının platforma altına enməsi qravimetrik məlumatlar və zəlzələlərin hiposentrləri nəzərə alınmaqla subduksiya modeli kimi yozulur. Regional kəsilişlər və CXH-nin yer qabığının modeli onun əsas konseptual xüsusiyyətlərini göstərir: 1) fiksistlər tərəfindən kontinental qabıq haqqında yürüdülmən (iki laylı “granit-bazalt” və ya nazikləşmiş kontinental qabıq) fikirlərin yanlış olduğu məlum oldu. CXH-si mezozoy yaşlı (daha dəqiq yura yaşlı) nazik okeanik qabıq üzərində formalaşmışdır; 2) KQ struktur, qravitasion və termal əlamətlərə görə heterogendir və platforma altına subduksiya edir; 3) CXH-nin pliosendə böyük sürətlə enməsi, litosfer plitələrinin konvergensiya zonasında çox güclü geodinamik faktor nəticəsində reallaşmışlar. Cənubdan güclü horizontal gərginliklərin və yuxarıdan-qalın çöküntü qatının izostatik yükü hövzənin nazik kontinental qabığının Skif-Turan platforması altına subduksiyası üçün “açılma mexanizmi” rolunu oynamışdır. Məhz subduksiya miosen-pliosen sərhədində dəniz səviyyəsinin kəskin düşməsinə və eroziya bazisinin enməsinə şərait yaratmışdır. Subduksiyadan əlavə belə qarşılıqlı əlaqəli geoloji prosesləri yaradan digər geodinamik faktor (məs. hövzənin ani uçması, riftogen açılma və s.) haqqında düşünmək qeyri ciddidir. İD-ÜDN məlumatlarına və digər dolaylı əlamətlərə (qravitasiya anomaliyalarına, zəlzələlərin hipomərkəzlərinə və s.) əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, kontinental qabıq səviyyəsində gərginliklər subduksiya prosesi ilə, çöküntü qatı səviyyəsində isə strukturlar yaradan proseslərlə reallaşmışlar. Subduksiya modelini təsdiq edən amillərdən biri də Abşeron-

Balxanyanı tektonik zolağında akkresiya prizması daxilində mezozoy-paleogen qatlarının mürəkkəb sürüşmə-örtük strukturları, sıx kütlələrin çatışmazlığı, qravitasiya sahəsinin intensivliyi, dərin fokuslu zəlzələlərin baş verməsi, xətti qırışiq zolaqların yaranması və nəhayət, çox laylı karbohidrogen yataqlarının olmasıdır.